

Ağayeva Tamilla Hüseyn qızı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

KAR UŞAQLARDA ÜNSİYYƏT ÇƏTİNLİKLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASININ PSIXO-PEDAQOJİ YOLLARI

Açar sözlər: *kar uşaq, ünsiyyət, nitq, sosiallaşma, şəxsiyyət*

Key words: *deaf children, communication, speech, socialization, personality*

Ключевые слова: *глухой ребенок, общение, речь, социализация, личность*

Məlumdur ki, kar uşaq normal ünsiyyət prosesinə qoşula bilmədiyi üçün onun şəxsiyyət kimi formalaşması prosesi ya ləngiyir, ya da düzgün formalaşmır. Eşitmə nin itirilmə ağırlığından asılı olaraq nitq inkişafı pozulmuş kar uşaq sosial adaptasiya zamanı bir sıra çətinliklərlə üzləşir. Çox zaman o, insanlarla ünsiyyət prosesinə qoşulmaqdan boyun qaçırır və sosial mühitə bələdləşməsi olduqca zəifləyir. Kar uşaqlarda mənlilik şüurunun da gec formalaşması şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin qurulmasında da müəyyən maneələr yaradır. Mənlilik şüurunun gec formalaşması kar uşaq da özünəgüvən, əminlik, gələcəyə inam, hisslərinin yaranmasına mənfi təsir göstərir. Kar uşaq hüquq və azadlıqlarını dərk etməkdə, normal eşidən yaşadları və böyük lərlə qarşılıqlı münasibət qurmaqda böyük çətinliklərlə üzləşirlər. Kar uşaqda şifa hi nitq bacarıqlarının kifayət qədər inkişaf etməməsi, digər tərəfdən cəmiyyətin jest dilindən istifadə bacarığının olmaması onların sosial mühitdə ünsiyyətə girməsinə böyük əngəl yaradır, nəticədə bir- birini anlamaqda çətinlik çəkən tərəflər arasında aqressivlik, neqativizm kimi mənfi hallar baş verir. Kar uşaqlarda emosional - iradi sahə, davranış və şəxsiyyətin formalaşmasındakı çatışmazlıqlar sosial reabilitasiya və adaptasiyasının gedişinə, onların tələbat, iddia səviyyəsi və özünüqiymətləndirməsinə də mənfi təsir göstərir. Bu pozulmaların yaratdığı əngəllər onların müvafiq peşəyə yiyələnməsinə və əmək fəaliyyətinə daxil olmasına, nəhayət, sosial yük daşmasına maneə yaradır. Kar uşaq ələbaxan, tənəbəl, ictimai yükədən boyun qaçıran insan kimi formalaşır. Bu halların baş verməməsi üçün kar uşaqlarla vaxtında ailə və məktəb şəraitində korreksiya-inkişafetdirici işi təşkil etmək lazımdır. Valideyn və müəllimlər tərəfindən sosial mənşəyindən, milliyətindən, dilindən, dinindən, cinsin dən, yaşından, şəxsiyyətindən və davranış xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, insalara hörmət və səbirlə yanaşmağı tərbiyə etməlidirlər. Kar uşaq əmin olmalıdır ki, ətrafındakılar fiziki qüsurlarına baxmayaraq, onu sevirlər və həmişə köməyinə gəlməyə hazırdırlar. Tərbiyə prosesində uşaqlara digər insanlarla əməkdaşlıq üçün vacib olan davranış mədəniyyəti və dəyərlər: insanlara kömək etmək, birgə yaşayış və birgə işləmək, öz işini planlaşdırmaq, istəyinə nəzarət və idarə etmək, fəaliyyət zamanı tərəf müqabiləri ilə razılığa gəlmək və s. bu kimi keyfiyyətlər aşılanır. Uşaqlarda yaxınları qarşısında börc, məsuliyyət hissi yaratmaq, ətrafındakıların emosional narahatlıqlarını və xüsusiyyətlərini fərqləndirmək, bununla yanaşı, öz narahatlıqlarını da ifadə edə bilmək, müxtəlif situasiyalardan baş çıxartmaq, yeni əlaqələr yaratmaq kimi bacarıqlar da formalaşdırılır.

Qeyd edək ki, sosiallaşma nəinki ağır eşitmə qüsurlu uşaqlar, həm də normal eşidən uşaqlar üçün də çətin bir prosesdir. Sadəcə olaraq kar uşaqların eşitmə qavrayışı, nitq və ünsiyyət bacarıqları olmadığı üçün proses daha çətin gedir. Kar uşaqların ilk sosiallaşma addımları böyük lərlərin köməyi, ikinci addımı isə eşidən həmyaşadları ilə ünsiyyət prosesi vasitəsi ilə olur. Məhz bu yolla eşitmə qüsurlu uşaq sosial təcrübəni qəbul edib qavraya bilər.

Kar uşaqlarda ünsiyyət probleminin konseptual əsaslarını bir çox tədqiqatçılar: V.M.Bexterev, L.S.Viqotski, S.L.Rubinşteyn, A.N.Leontyev, B.Q.Ananyev, M.M. Baxtin, V.N.Myasişevin və digərləri araşdırmışlar. Onlar ünsiyyətə insanın psixi inkişafının, onun sosiallaşma və fərdiləşməsi, şəxsiyyətinin formalaşmasının vacib şərti kimi baxmışlar. Ünsiyyət problemi ilə bağlı Azərbaycan psixoloqları Ə.Ə.Əlizadə, Ə.S.Bayramov, M.Ə.Həmzəyev və başqaları da bir sıra maraqlı fikirlər irəli sürmüşdür.

Ünsiyyət vacib sosial tələbatdır və onun həyata keçməməsi kar uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasını ləngidir, bəzən isə tamamilə dayandırır. Kar uşaqlar qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri: jest, daktillə bu tələbatı tam ödəyə bilmir, bunun nəticəsində ünsiyyət tələbatlarının ödənilməməsi ciddi problemlərə yol açır. Onun sosial mühitə inteqrasiya üçün sosiallaşması, insanlarla informasiya mübadiləsinə qoşulması, dünya haqqında biliklər toplayaraq, öz həyat təcrübəsində istifadə etməsi çox vacibdir. Məhz ünsiyyət vasitəsi ilə onlar sosial, mədəni, idraki, yaradıcılıq, estetik, intellektual və mənəvi tələbatlarını, maraqlarını tam ödəmiş olurlar. Lakin çox təəssüf olsun ki, eşitməyən uşaqda cəmiyyətə uyğunlaşması, ətraf aləm haqqında lazım olan bilik və bacarıqlara yiyələnməsi, ünsiyyət qurması üçün kifayət qədər bacarıqları olmur.

Təbii ki, kar uşaqlarda verbal nitqin formalaşması məktəbəqədər yaş dövrü üçün olduqca tezdir. Lakin artıq məktəb dövründə təlim-tərbiyə prosesində uşaqda verbal ünsiyyət bacarıqlarının formalaşması

istiqamətində məqsədayönlü, ardıcıl və sistemli iş təşkil edilir. Əgər normal eşidən uşaq ilk başlanğıcda şifahi nitq vərdişlərinə ailədə, ətrafdakı insanların tələffüzünü mexaniki təkrarlamaqla yiyələnirlərsə, kar uşaq yalnız nitq inkişafı üzrə xüsusi təşkil edilmiş təlimlə başlayır. Başqa sözlə, kar uşaqlarda şifahi nitq vasitəsi ilə ünsiyyət vərdişləri yalnız məktəb təlimi dövründə formalaşdırılır. Məktəbdə korreksiya-inkişafetdirici iş elə qurulur ki, kar uşaq ünsiyyət prosesində jest mimiki nitqdən deyil, bilavasitə sözlü nitqdən istifadə etsin. Eşitmə qüsurlu uşaqlarda nitq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi olduqca vacib məsələdir. Əgər ünsiyyət problemi vaxtında reabilitasiya edilməzsə, uşağın şəxsiyyətinin formalaşması, mənlilik şüurun inkişafı, davranış pozuntuları, ictimai dəyər və normaların düzgün qavranılmaması, əxlaq dəyərlərinin formalaşmaması və s. kimi problemləri də cəlb edəcəkdir. Bu problemlərin hər biri ayrı-ayrılıqda eşitmə qüsurlu uşağın sosial adaptasiyası prosesini çətinləşdirir.

Adətən valideynlərin və cəmiyyətin düzgün yanaşmaması nəticəsində eşitmə qüsurlu uşaqlarda davranış pozuntuları, ictimai qaydalara riayət etməmək kimi hallar müşahidə edilir. Zamanında əxlaq normalarının tərbiyə olunması gələcəkdə yaranacaq problemlərin qarşısını almaqda xeyli köməklik edir. Çox zaman kar uşaqlar və cəmiyyət arasında qarşılıqlı anlaşılmazlıqlar meydana çıxır. Bu onların ortaq ünsiyyət qurmaq qabiliyyətlərinin zəif inkişaf etməsindən və xüsusilə də eşitmə qüsurlu uşaqların cəmiyyət içində normal davranış qaydalarını bilməməsindən irəli gəlir. Çox zaman mövcud qüsurlu uşaqlara əsaslanaraq ya uşaqlara həddən artıq sərbəstlik verilir, “olmaz”, “eləmə” kimi anlayışlar formalaşdırılmır, ya da valideynlərin özləri maarifləndirilmədiklərindən düzgün təlim-tərbiyə metodikası seçə bilmirlər. Uşaqların məktəbəqədər yaş dövründə düzgün inkişafının təmin olunmasında valideynlərin tərbiyəçilər, pedaqoqlarla birgə əməkdaşlığı effektiv nəticələr əldə etməyə kömək edəcəkdir. Əgər uşaqlara normal əxlaq tərbiyəsi verilsə, onların normal davranış qaydaları, cəmiyyətə adaptasiya və s. kimi problemləri də aradan qalxmış olar.

İnsanların əməyə, bir-birinə, ailəyə, cəmiyyətə, dövlətə olan münasibətlərini müəyyən edən və tarixən təşəkkül tapmış mədəni və hüquqi davranış normalarına əxlaq deyilir. İnsan cəmiyyəti inkişaf etdikcə əxlaq, davranış normaları zənginləşir, mürəkkəbləşir. Əxlaq insan üçün davranışın əvəzəlməz kompas rolunu oynayır. Bu kompas ictimai həyatda, insan mədəniyyətinin xüsusi aləmində-sosial sərvətlər aləmində bələdləşməyə imkan verir. Əxlaq bələdləşmə, normalar, qadağalar, qiymətlər, ideallar sistemi vasitəsilə insanların davranışını tənzim edir. Əxlaqın müxtəlif funksiyaları vardır. Bu funksiyalara tənzimedicilik, tərbiyəvi, dərkətmə, qiymətləndirici, istiqamətləndirici, kommunikativ və s. daxildir. Əxlaqın həmin funksiyaları qarşılıqlı surətdə həyata keçirilir. Əxlaq insanların ünsiyyətinin xüsusi forması kimi təzahür edir. Bu ünsiyyətdə sosial mühitə, cəmiyyətə və dünyaya sərvət münasibəti vardır. Əxlaq normaları şüurda qarşılıqlı asılılığın və tabeliyyətin müəyyən sistemində təzahürünü tapır. Əxlaqın tərbiyə edilməsinin vəzifələri insanların sosial mövqeyindən irəli gəlir. Əxlaq kar uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məktəblərdə fəaliyyət və ünsiyyət prosesində kar uşağın dünyaya, insanlara müəyyən münasibət yaranır. Onlar oyunda, təlimdə, idmanda, əməkdə bir-biri ilə ünsiyyətə girir və müəyyən davranış normalarının yerinə yetirilməsinə, həmin normaların gözlənilməsinə nail olurlar. Əxlaqın tərbiyə edilməsinin vəzifələrinə uşaqları, yeniyetmə və gəncləri müntəzəm olaraq cəmiyyətin əxlaq normalarına cəlb etmək, şagirdlərin özlərinin müsbət əxlaqi təcrübəsini formalaşdırmaq, onlarda milli mənsubiyyətin və milli şüurun inkişafına nail olmaq və s. daxildir. Əxlaq tərbiyəsinin komponentlərinə vətənsərvətlik, humanizm, böyüyə hörmət, dostluq və yoldaşlıq, şüurlu intizam, iradi keyfiyyətlərin tərbiyəsi və s. daxildir. İradə insanın qarşıya qoyduğu məqsədə çatmaq göstərdiyi fəaliyyət zamanı meydana çıxan maneələri aradan qaldırmağa xidmət edən psixi prosesdir. İradə keyfiyyətlərin kar uşağa tərbiyə olunmasının əsası ailədə qoyulur, bağca və məktəbdə bu daha da möhkəmləndirilir. Kar uşaqlarda dözümlülük, səbr, yeni bilik və təcrübəyə yiyələnmək üçün iradi səy tərbiyə edilir. İradə həmçinin kar uşağın həyatda qarşılaşdığı çətinliklərə sinə gərməyə, onları aradan qaldırmağa kömək edir. Məktəb təlimində iradi bacarıqların formalaşdırılması və inkişafı məqsədayönlü şəkildə, ümumtəhsil fənlərinin tədrisi prosesində, xüsusilə də texnologiya və bədən tərbiyəsi dərslərində aparılır. Kar uşağın Milli qəhrəmanlar, vətən yolunda şəhid olanların əzmkarlığı, onların həyatı, göstərdikləri şücaət haqqında bilgiləri onlarda milli qürur hissi ilə yanaşı müsbət şəxsiyyət keyfiyyətlərinin aşılanmasına da müstəsna rol oynayır.

Ədəbiyyat:

- 1.N.Hüseynova, S.Aslanova Xüsusi psixologiya I, II hissə, Bakı, 2018
- 2.Астафеева В.М.Социальная адаптация и интеграция детей с нарушениями слуха М, 2000
- 3.Речицкой Е.Г.Сурдопедагогика. М., ВЛАДОС, 2004.

Psycho-pedagogical ways to eliminate communication problems in deaf children

Summary

As you know, since a deaf child cannot connect to the normal process of communication, the process of forming his personality is either delayed or incorrectly formed. Depending on the degree of hearing loss in a deaf child, a number of difficulties arise in the process of social adaptation.

Психо-педагогические способы устранения проблем общения у глухих детей

Резюме

Как известно, поскольку глухой ребенок не может подключиться к нормальному процессу общения, процесс формирования его личности либо задерживается, либо формируется неправильно. В зависимости от степени потери слуха у глухого ребенка возникает ряд трудностей в процессе социальной адаптации.

Rəyçi: dos. M.Məlikov